

СУЧАСНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГРАНД-НАРАТИВ: ПІДХОДИ, КОНЦЕПЦІЇ, РЕАЛІЗАЦІЯ

УДК 930.85:316.722 (477:4)

В.В.АДАДУРОВ*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ВПИСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ (ПОГЛЯД ІСТОРИКА-ВСЕСВІТНИКА)

Висвітлюються основоположні параметри авторської концепції вписування української історії в європейський контекст. У теоретичному розумінні ця концепція спрямована на подолання лінійної вузькості етнокультурного та державницького метанаративів. На противагу їм обґрунтовується горизонтальна модель, яка робить акцент не стільки на відмінних, скільки на спільних рисах цивілізаційного характеру, і базується на багаторівневому компаративному аналізі процесів та явищ у рамках загальноєвропейської історичної картини, а також на виявленні універсальних мереж культурних, ідейних та економічних обмінів і взаємовпливів. Подібна текстуальна модель спрямована на з'ясування української специфіки таких явищ загальноєвропейського масштабу, як Реформація, бароко, Просвітництво, романтизм, націоналізм тощо. Відтак концепція вписування наголошує на органічній взаємодоповнюваності документальних свідчень, котрі створювалися в надрах різних етнічних і державних традицій, надаючи перевагу визначенню ієрархії ідентичностей акторів історичного процесу, пошуку великих кордонів перервності української історії, процесам інкультурації у широкій спільноті європейського масштабу.

Ключові слова: вписування, теорія, метанаратив, лінія, горизонтальна модель, компаративний аналіз, ідентичності, тяглість, перервність, мережі обміну, інкультурація, цивілізація.

Порівнюючи способи оповідати про минуле, до яких удається величезна більшість українських істориків, із досвідом їхніх колеґ у сусідніх країнах, складно не зауважити певну подібність до тієї ситуації, яку ще у 1980-х рр. констатував у польській історіографії засновник і багаторічний редактор паризьких «Історичних зошитів» Є.Ґедройць. Із подиву гідною науковою мужністю він писав про залежність історичного наративу від національних стереотипів і міфів, цілеспрямоване уникання тем, неприємних полякам, а також полоноцентризм, тобто підхід до наукових проблем згідно з моделлю «слон і польське питання»¹. Двадцять років по тому в інтерв'ю з нагоди публікації свого фундаментального дослідження «Український трикутник: Шляхтич,

* Ададуров Вадим Валентинович – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри світової історії нового та новітнього часу Українського католицького університету (Львів)
E-mail: vad@ucu.edu.ua

¹ Див.: Pomorski J. Wyrzec się złudzeń, nie rezygnować z marzeń: Jakiej historiografii Polacy potrzebują? W 40-lecie "Zeszytów Historycznych" Jerzego Giedroycia // Tygodnik Powszechny. – 2003. – 5 stycznia.

царат і простолюд на Волині, Поділлі та Київщині, 1793–1914 рр.»² відомий французький дослідник Д.Бовуа слушно зауважив, що «вважає найважливішим завданням для істориків Центральної та Східної Європи обґрунтоване архівними документами розвінчання псевдоісторії»³. Утім, пораду француза доволі прохолодно сприйняли як польське (причому більшість критиків указували на негативні наслідки надмірного вивчення архівів для усталеної патріотичної версії національної історії⁴), так і українське історичні середовища. Замість того, щоби максимально відсторонитися від ідеологій і політичних дискусій усіх типів, вітчизняні історики, навпаки, воліють застосовувати таку стратегію звернення до минулого, яка є способом інтерпретації українського сьогодення.

Призвичаєне до дискусій про національну ідентичність, українське суспільство не тямить душі у версіях минулого, які уявно легітимізують той чи інший проект її нинішньої будівлі, і готове проголосити «ересю» бодай найменший крок історика в бік наукової безсторонності, яка, проте, не видається можливою без усвідомлення дослідником того, що минулі суспільні ідентичності не нагадували нинішні аналоги ані за своїм змістом, ані за своєю формою. Суспільство робить історика співавтором власних мрій про минуле таким дискретним і природним чином, що той, переважно навіть не усвідомлюючи запрограмованої на дискурсивному рівні та нескінченно відтворюваної на рівні індивідуальної свідомості епістемологічної похибки, створює історичні проєкції постатей і подій, явищ та процесів без ментальної, ідейної, моральної поправки на шкали цінностей минулих епох, які частково або кардинально відрізнялися від суспільних уподобань нашого часу⁵. Осучаснена таким чином історія нагадує полотна А.Дюрера й Є.Босха, які лише використовували біблійні сюжети для представлення ідейних та моральних викликів їхнього сьогодення: давні юдеї виглядають напрочуд химерно з обличчями та жестами, костюмами й зброєю німців і голландців XV–XVI ст. Але не менш гротескно виглядають руські князі й козацькі гетьмани, змальовані істориками державницької школи як великі будівничі України. Підганяння подій давніших століть під сучасні шаблони безумовно потребує більше зусиль, ніж осмислення самої епохи функціонування української ідеї, яка припадає на другу половину XIX–XXI ст. Відтак стає зрозумілим, чому основна частка істориків з науковими ступенями формується сьогодні як дослідники сучасної історії України (згаданому періоду присвячено понад 75% кандидатських і докторських

² Див.: *Beauvois D. Trójkąt ukraiński: Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie, 1793–1914 /* Przekł. z fr. K.Rutkowski. – Lublin, 2005. – 813 s.

³ *Demokracji szlacheckiej nie było: Rozmowa z Danielem Beauvois //* Gazeta Wyborcza. – 2006. – 27 stycznia.

⁴ Пор.: *Гудь Б. Загибель Аркадії: Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX ст.* – Л., 2006. – С.47–50.

⁵ Див. критику цієї, т.зв. гетерономічної похибки в історичних дослідженнях у праці: *Элиас Н. Социология и история // Его же. Придворное общество: Исследования по социологии короля и придворной историографии /* Пер. с нем. А.П.Кухтенкова и др. – Москва, 2002. – С.41–42. Чи не єдину на даний момент в Україні спробу осмислити відмінності між ціннісними системами українського сьогодення й минулих епох на основі аналізу широкого кола наративних джерел та із застосуванням сучасних методологічних підходів див.: *Довга Л. Система цінностей в українській культурі XVII ст.* – К.; Л., 2012. – 343 с.

дисертацій із цієї спеціальності⁶). Утворенню такої диспропорції сприяє також виразно присутня у суспільному дискурсі тривога щодо того, чи справді доволі несприятлива для українського національного проекту кон'юнктура вже безповоротно минула.

Водночас усього за крок від українознавчих «тропиків», у тіні «жнивних» для дослідників територій Голодомору, визвольної боротьби, дискурсів національного опору, у вітчизняній історіографії існують «невдячні», а то й просто занедбані царини. Ідеться насамперед про процеси культурних обмінів у складі понадетнічних утворень, які спричинили глибокі трансформації в параметрах існування етнічних організмів, витворюючи феєричні й у жодному разі такі, що не зводяться до гасел «українства» і «неукраїнства», множинності ідентичностей, стратегій, тактик поведінки як соціальних колективів, так і їх окремих членів. Це була не лише історія визвольних змагань, але й культури вірно-підданства в усіх історичних градаціях – від імперського шовінізму до автономізму. Так історично склалося, що існування руського (згодом – українського) етноорганізму протікало переважно у ширших, ніж ареал його укорінення, вимірах політичного, економічного, релігійного, ідейного, ментального характеру. І не лише у складі, а й у взаємодії з іншими частинами цих вимірів. Як і кожен етноорганізм, цей також не був монолітом, який непохитно протистояв зовнішнім впливам. У реальності етнос відігравав роль однієї з посудин у сполученій системі множинного характеру. Підлягаючи законам фізики, ця «посудина» (етнос) підтримувала той самий рівень інтелектуально-культурної «рідини», що й решта елементів сполученої системи. Власне, етноорганізм був плотьтю від плоті надсистеми, її важливим елементом у загальній конфігурації впливів і потуг, через що сам був мініобразом широкої спільноти. Хоч центри найважливіших політичних рішень, економічних акцій чи багатьох соціальних трансформацій і зламів лежали переважно поза етнокультурним тілом, яке перебувало під зовнішньою владою, однак це тіло становило невід'ємну частину влади як над собою, так і над іншими етносами. Озвучений Г.Манном задовго до теорії суспільного дискурсу М.Фуко концепт всеохоплюючої влади («влади-знання»), що присутня тієї чи іншою мірою в кожному члені суспільства, є ключем до розуміння цієї позиції. Як гімназист Д.Гесслінг схилявся перед безликою владою шкільної системи, так і етнос у своїй основі відчував мішані почуття страху й гордості зі своєї належності до імперії:

«Бо так вже було створено Дідеріха (Гесслінга – В.А.), що його робила щасливою належність до єдиного цілого, до того невблаганного організму, що діє автоматично й нівелює людську гідність, яким була гімназія; і ця влада, ця бездушна влада, частинкою якої, нехай стражденною, був він сам, становила його гордість. У день народження класного наставника кафедра та класна дошка прикрашалися гірляндами. Дідеріх обвивав навіть каральну тростину. Протягом шкільних років його двічі приводили у стан священного й солодкого здригання катастрофи, що впали на голову наділених владою людей. За присутності всього класу

⁶ Пропорцію визначено на основі аналізу авторефератів кандидатських і докторських дисертацій за 2009–2012 рр.

директор вилаяв і звільнив молодшого викладача. Один зі старших викладачів з'їхав з глузду. Ще більш могутня влада – директор і божевільня – безжально розправилися з тими, хто ще донедавна були необмеженими володарями. Приємно було, можна сказати, залишаючись у мізерному становищі, але цілим і неущкодженем, позирати на трупи і приходити до більш або менш утішного висновку щодо власного становища»⁷.

Цей по-філософському глибокий і по-літературному метафоричний текст ніби створено для накреслення схеми конфігурацій у полі соціальних напруг монархії Габсбургів – «великої гімназії народів» на чолі з «директором»-цісарем. Справді, чи можна оповісти про постулати і діяльність русько-українських організацій, не зрозумівши соціальний контекст і програми інших сил, систему політичних, ідейних, економічних, соціальних балансів в австрійській монархії у цілому й у Галичині зокрема?

Більшість значущих для української історії подій та явищ мали характер, що не зводиться до вузьких рамок етнічної культури, і залежали радше від кон'юнктури зовнішніх контактів. Прийняття християнства, навали кочових народів, утворення й поділи Речі Посполитої, війни ранньомодерного періоду, революції XIX–XX ст., утвердження і скасування системи особистої залежності селян, поширення ідеології націоналізму й соціалізму, Перша та Друга світові війни, зародження й розпад Російської імперії, утворення і крах СРСР висвітлюються у вітчизняних підручниках, наукових дослідженнях здебільшого методом виокремлення українського сегмента в тому чи іншому явищі. Такий спосіб висвітлювати минуле є нічим іншим, як перенесенням на локальний історіографічний ґрунт філософії об'єктивного ідеалізму, що добре почувається саме в національних схемах історії. Якщо свого часу І.В.Ф.Гегель абсолютною вершиною розгортання світового духу проголошував прусську конституційну монархію, то ідеологи домінуючої нині схеми національної історії – українську державу моноетнічного характеру. При цьому історики та філологи головну ставку роблять на твердження про демографічний і мовний континуїтет, який, згідно зі слухним твердженням американського націолога Дж.Б.Армстронга, є насправді міфом про існування таких тягlostей⁸. Усупереч народницькій візії єдиної і неперервної у віках русько-української нації вкажу на те, що створені на Заході протягом XVII–XIX ст. географічні дослідження фіксували як відносну історичну тягlostь паралельне й, водночас, взаємопроникне існування двох «українських» народів, а саме руського та козацького⁹. Межа між ними проводилася не лише на основі зовнішніх географічних, господарських і політичних критеріїв, але й значущих передусім із погляду самоусвідомлення самими акторами історичного процесу відмінностей між вільним козаком і залежним селянином (зрештою, між козаком і міщанином), між православним та уніатом. Про це було добре відомо й у тогочасній Європі. Зокрема, у дипломатичному

⁷ Цит. за: Манн Г. Верноподданный / Пер. с нем. И. Горкиной. – Москва, 1982. – С.17.

⁸ Див.: Касьянов Г. Теорії націй та націоналізму. – К., 1999. – С.285.

⁹ Див. докл.: Ададуров В. Галицькі русини у концепціях польської політики Франції та Австрії 1805–1812 рр. // Україна в минулому. – Вип.9. – К.; Л., 1996. – С.38–60; Луняк Є. Козацька Україна XVI–XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. – К.; Ніжин, 2012. – 806 с.

листуванні між австрійським урядом і Святим Престолом щодо актуальної ситуації й історичного контексту двох попередніх віків уживається усталене формулювання «руська греко-унійна нація» («la nation Ruthène grecque unie»), яке охоплює не лише терени нинішньої України, але й Білорусії¹⁰. Мовні та етнографічні показники, так би мовити, об'єктивного характеру, які воліє акцентувати пізніша етнонаціональна парадигма, людьми того часу не вважались абсолютно визначальними та поступалися у суб'єктивно конструйованому ними світосприйнятті іншим, більш значущим для їхньої свідомості рівням ідентифікації. Вкажу також, що в минулих віках різними були не лише образи самоусвідомлення соціальних груп, але й ментальні типи, які неможливо звести до єдиного знаменника навіть у сучасній унітарній Україні.

Важливо зауважити, що інтелектуально акцентоване з кінця XVI ст. в межах Київської митрополії прагнення до оновлення релігійного життя (воно мало загальноєвропейський характер і позначилося не тільки у формі протестантських за ідеологією процесів формування ранньомодерних націй у Нідерландах, Шотландії, Англії, з якими за зовнішніми ознаками можна порівнювати випадок козацької України, але й в опертих на католицьку традицію процесах утворення державних націй в Іспанії, Португалії, Франції) стало ідеологічною підвалиною для ще однієї нації ранньомодерного типу, а саме – руської греко-унійної. Однак на відміну від козацького випадку, де національна консолідація ранньомодерного типу була вбрана у шати православ'я¹¹, руську греко-унійну націю створила народжена в надрах римського католицизму контрреформаційна за своїм характером хвиля конфесіоналізації (подібні процеси спостерігалися у цей час на Закарпатті та у Хорватії). Консолідуючим стрижнем цієї нації став соціальний антипод козацтва – уніатське духовництво, яке аж до середини XIX ст., тобто до виходу на історичну сцену різночинної інтелігенції, на рівні парафіяльної цивілізації (згідно з історико-соціологічною концепцією Г. Ле Бра¹²) та через діяльність синодів, до яких активно залучалися шляхта та міщани, завдяки своїй інституційній згуртованості, ієрархічності, освіченості (хоч і відносній) відігравало провідну ідейну, а почасти й соціальну роль, апогей якої у часі довгого тривання припав якраз на період після Замойського собору 1720 р. Нагадаємо, що в паралельному хронологічному вимірі, на теренах Гетьманщини, доволі контрастно простежується занепад ранньомодерної козацької нації, відтак пасіонарні хвилі існування двох спільнот (козацької та руської) корелюються доволі слабко.

Узявши до уваги домінантне в нинішній європейській історіографії прагнення шукати багаторівневі витлумачення соціальних явищ і недовіру істориків до панівних у добу націоналізму й тоталітаризму спрощених моделей пояснення, укажу на епістемологічну потребу переходу вітчизняних науковців до побудови багаторівневих соціокультурних координат. Сучасний світ стає

¹⁰ Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 рр.: Зб. док. і мат. / Упор., вступ. ст. і ком. В.Ададурова. – Л., 2011. – 190 с.

¹¹ Див.: Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / Пер. з англ. С.Грачової. – К., 2005. – С.192–267.

¹² Le Bras G. Pour l'étude de la paroisse rurale // Idem. Etudes de la sociologie religieuse. – Paris, 1955. – Т.1. – Р.105–120.

чимраз складнішим і взаємопов'язаним, тож вимагає від істориків таких самих багатопланових, із численними і взаємопереплетеними сюжетними лініями, пояснень його походження. Повсюдне застосування суттєво пізнішого у часі ідейного концепту соборної України щодо козацького і руського «світів» нав'язує й до іншої, глибоко вкоріненої в національній парадигмі історичного мислення тенденції до осучаснення етнонімів (автоматичного розуміння козака, руського селянина чи міщанина як українця). Ця звичка іменувати українцями навіть тих історичних діячів, які соборниками себе аж ніяк не вважали, завдає шкоди делікатній тканині історії, адже зафіксовані в акті мовлення авторів історичних джерел назви суспільних колективів і пов'язаних із ними соціокультурних явищ є кодами для розуміння особливого способу людей того часу ідентифікувати реалії їхнього світу. Історикам слід обережніше застосовувати поняття «Україна», яке зараз повсюдно й автоматично вживається як тотожне сучасній державі, адже історично це поняття видозмінювалося, використовуючись переважно для окреслення теренів обабіч Дніпра. Приміром, під час війни 1812 р. уява імператора Наполеона I ототожнювала Україну з окраїнною провінцією колишньої Речі Посполитої – так званою «Польською Україною», а поняття українська нація асоціювалося ним не з руськими селянами, а з єдиним політичним станом річпосполитського простору – шляхтою, яка іменувала себе українцями згідно з місцем свого укорінення на східній окраїні колишньої Речі Посполитої¹³. У відповідь на ймовірні закиди, що погляди цього історичного персонажа не відповідали дійсності, оскільки Наполеон був представником не автохтонної культури, а іноземцем, тож міг не розібратися в «істинній» (із погляду adeptів етнокультурного розуміння поняття «український») ситуації, зауважу, що для з'ясування того, якою була ідентичність населення певної території, однаково важливо брати до уваги і те, ким воно само мислило себе, і те, ким вважали його чужинці. Тільки такий підхід дозволяє зрозуміти, чому ще у середині XIX ст. конструйований як в уяві її мешканців, так і іноземних подорожніх образ України відповідав геополітичній ситуації до другого поділу Речі Посполитої 1793 р.: ішлося про окраїну двох великих східноєвропейських держав – так звані «Польську» та «Російську» України. Якщо в першій соціально домінантним прошарком і головним маркером зовнішньої ідентифікації населення краю була шляхта річпосполитського походження, то у другій – нащадки козацької старшини.

Ефективною методою для з'ясування наукової істини є конфронтація уявлень сучасних істориків про Україну з уявленнями самих авторів джерельних текстів про території, що нині входять до складу нашої держави. У пригоді тут стануть методи культурно-антропологічної історії, які допомагають частково нейтралізувати (через акцентування історично відмінного від нашого світосприйняття авторів джерельних текстів) суб'єктивний фактор свідомості історика у процесі конструювання оповіді про минулі часи. Одним із найбільш перспективних напрямів такого зіставлення є дослідження укладених чужоземцями свідчень, яке, на жаль, відбувається сьогодні шляхом вибіркового

¹³ Ададуrow В.В. Наполеонові «українці»: Шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 р. // Краєзнавство. – 2012. – Ч.4 (81). – С.33–42.

вилучення з джерел якомога більшого числа конкретних згадок про русинів чи українських козаків. Ці вирвані з контексту джерел згадки укладаються в ілюзію безперервної дискурсивної лінії, яка має на меті довести пріоритетний інтерес авторів джерел саме до русько-українського сегмента, який таким чином репрезентується істориками як єдина тяглість. Елітарний світ, що його творили сотні палаців, замків і костелів, робив неістотним для багатьох іноземців паралельне існування культури руського простолюду, яку чужоземні автори (а більшість із-поміж них були представниками вищих станів) описували хоч приязно, але водночас доволі зверхньо¹⁴. Наприклад, аналіз французької преси, історичних і географічних досліджень початку XIX ст. показує, що французи трактували Волинь, Поділля й «Польську Україну» як колишні території Речі Посполитої, населені польською шляхтою, євреями та руськими селянами¹⁵. Територія сучасної України завжди була площиною співіснування культурних традицій різних етносів і релігій, «безліччю тривалостей, які взаємно проникали і розвивалися одні в інших»¹⁶. Українська історія ідеально вписується у твердження М.Фуко про багатолінійну тривалість часу, що його зумисне зведено до одної лінії з метою спростити мислення людини до звичайних схем націоналізму, монархізму, комунізму (чи іншого «-ізму»). У цьому контексті варто говорити не про історію України, як держави чи монокультурного ареалу, а про *українську історію* як полікультурну площину у складі різних державних організацій.

Рідко який наочний приклад спроможний настільки промовисто проілюструвати згадане твердження, як жалюгідний стан замкових і фортифікаційних споруд у сучасній Україні. Саме це спонукало мене адаптувати до умов української минувшини сформульоване словацьким істориком В.Міначем питання: «Де знаходяться наші замки?»¹⁷. Під час Оксамитової революції 1968 р. він мав мужність стверджувати, що численні укріплені гради, попри їх реальне розташування на території Чехословаччини, насправді знаходяться деінде, оскільки належать до іншої, чужої історії, не створеної руками словаків, адже більшість панів, які звели ці замки та мешкали в них, були угорцями. Протиставлення мурованої фортеці шляхтича і дерев'яної хати селянина виступає у В.Міначі як метафора «свого» та «чужого» в історичній пам'яті, і дозволяє дослідникові заявити, що словаки не мали власної історії, якщо виходити з традиційної засади творення її імператорами, королями, князями і графами, війнами, завоюваннями та грабунками¹⁸. У XVIII–XIX ст. у Східній

¹⁴ Ададуrow В. Проблеми тяглості/перервності та мультикультурності української історії у моделюванні взаємин між Францією й Україною XI–XX ст. // Український гуманітарний огляд. – Вип.15. – К., 2011. – С.107–123.

¹⁵ Пор.: Ададуrow В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст. – Л., 2007. – С.137–138.

¹⁶ Цит. за: Руденко Д. Фуко: Говорити про сексуальність // Фуко М. Історія сексуальності. – Т.1: Жага пізнання / Пер. з фр. І.Донченко. – Х., 1997. – С.9.

¹⁷ Ададуrow В. Чужі серед свого: Замки на пограниччі національної історії // Критика. – 2010. – Ч.11/12. – С.26–27.

¹⁸ Див.: Magris C. Dunaj / Przekł. z włos. J.Ugniewska, A.Osmólska-Mętrak. – Warszawa, 1999. – S.215.

Європі існувало кілька селянських народів без політичної історії. Це не лише згадані нами словаки, але також русини, життя яких протікало не тільки під владою польської чи угорської шляхти, але й в автономному культурному полі, яке створювало виразну опозицію щодо осередків чужого світу – міст, замків, маєтків. Архітектурні артефакти паралельного існування етнокультур спостерігаємо по всій Західній Україні – від угорських замків у Мукачевому, Хусті, Ужгороді, польської ренесансної Жовкви та фортифікаційних споруд Львова до замків «золотої підкови» Галичини чи Поділля.

У сучасній історичній науці набула неабиякого визнання запропонована французом П.Нора концепція «місць пам'яті» – матеріальних речей і нематеріальних явищ, які слугують немов скелетом для уявного конструювання національної ідентичності в історичній ретроспективі¹⁹. Із перспективи цієї концепції замкові та палацові споруди слід трактувати як важливу групу таких об'єктів, з якими пов'язані ключові події історії тієї чи іншої спільноти. Однак для української етносвідомості це – чуже «місце пам'яті». Ставлення її до таких об'єктів здебільшого виявлялося через облоги і спроби знищення символів «чужого» на землях, які вважалися своїми, що відобразилося у фольклорі й зіпертій на ньому художній літературі. За своєю світоглядною суттю цей учинок є таким, що окреслює вибір козацької ідентичності, котра прагне до руйнування замку, на противагу шляхетській, яка тотожна вибору ролі його каштеляна та охоронця. Ненавистю до шляхетських фільварків просякнутий весь спосіб думання селянських мас Правобережжя аж до 1920 р. Натомість у шляхетському дискурсі сам факт володіння маєтком «на Україні» подавався як патріотичний чин, який сприяв збереженню польського стану володіння на «східних кресах»²⁰. Таким чином, маємо констатувати, що замки й палацки, які залишила нам у спадок історія після знищення шляхетської «Аркадії», цієї омріяної в поезіях Б.Зиморовича та Ст.Трембецького фільваркової ідилії посеред українських сіл, таки не належать до історії України в її вузькому, суто етнокультурному розумінні. Проте вони є важливою частиною української історії, якщо сприймати цю історію як поліетнічну й мультикультурну площину, де одночасне існування «свого» і «чужого» не є протиставленням, а необхідною умовою їх взаємного існування та специфічності. Для цього слід лише відмовитися від селекції історичних фактів згідно з основоположним досі критерієм, мовляв, це стосується історії українського етносу, а це – ні. Не дивно, що сьогодні в історичному дискурсі України оповідь про замки залишається напрочуд скромною темою. Наприклад, у шкільних підручниках вона має заздалегідь визначений дискурсивним полем вигляд «змови мовчання». Якщо зважити на той факт, що перлина туристичної індустрії українського Закарпаття, неприступний протягом віків Мукачівський замок жодного разу не згадується у вітчизняних шкільних підручниках, а в їх угорських аналогах фігурує постійно (як родове гніздо магнатів Ракоці та місцеперебування поета Ш.Петефі), то відповідь на питання: «Чийми є замки України?» напрошується сама собою.

¹⁹ Див.: Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французька історіографія ХХ ст. – Л., 2001. – С.18–19.

²⁰ Гудь Б. Загигель Аркадії... – С.50–51.

Але змінити ситуацію і заговорити про ці замки, оберігати їх як важливу частину нашої культури, – це реальний спосіб інтегрувати українську історію в європейський контекст.

Свою та чужу ідентичність ми створюємо самі, у власній свідомості, організовуючи систему кордонних позначок таким чином, що «свое» коли не ганим, то замовчує «чуже», якщо лише останнє не є тлом, за допомогою якого ми можемо відтінити унікальність нашого власного «я». Міфологічні оповіді на кшталт того, що імператор французів Наполеон I мав намір створити для запорозьких козаків і кримських татар державу, надавши їй своє власне ім'я, затуляють розмірене й неквапливе відносно політичних перипетій існування руського етносу в колі ширших культурних спільнот. Акцентувавши факт існування у французькому архіві меморандуму з пропозицією створити таку «Наполеоніду», український дослідник І.Борщак не лише замовчав факт браку зацікавлення ним із боку Наполеона, але й приховав авторство документа, котре належало польському дивізійному генералові М.Сокольніцькому²¹. Те, що один із перших після падіння Січі проєктів створення козацької держави на берегах Бористену було опрацьовано саме в польському політикумі є показовим для характеру української історії, щільно інкорпорованої у загальну культурну ситуацію всього простору від Дніпра до Одри. Спробувати розділити русько-українську й польську історії – усе одно що розділяти сіамських близнюків, великий ризик «втратити пацієнта». Одна культурна рідина циркулювала у цьому тілі, хоч і мало воно різні етнічні «серця».

Річпосполитський простір завжди був спільним полем процесу адаптації/відкидання західних ідей і суспільних практик, тож важливим методом його дослідження має стати розроблений антропологами «щільний опис» загальної культурної ситуації²². Приклад застосування такого культурно-антропологічного за своїми параметрами опису щодо річпосполитського простору в момент виникнення конфлікту цивілізаційного характеру між західним (репрезентованим наполеонівською Францією й місцевими адептами її культурної моделі) та східним (представленим традиціоналістськими уявленнями та практиками суспільних еліт і простолюду) релігійними світоглядами подано у вступі до дисертаційного дослідження, яке я захистив 2003 р. під керівництвом К.Ланґлуа та Ж.Тюлара у Практичній школі вищих досліджень (Париж). У ракурсі етнологічного підходу (порівняльного аналізу культур) було цікавим зіставити річпосполитський спосіб реагувати на виклики сучасності, яка

²¹ Ададуrow В. Народження одного історичного міфу: Проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака // *Україна модерна*. – Ч.9. – К.; Л., 2005. – С.212–237; Ададуrow В.В. Юго-западные окраины Российской империи в иерархии приоритетов восточноевропейской политики Наполеона (историографический аспект) // *Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография*. – Вып.9. – Москва, 2010. – С.359–397; *Его же*. Наполеонида // *Отечественная война 1812 года и освободительный поход русской армии 1813–1814 годов: Энциклопедия под ред. В.М.Безотосного и др.* – Москва, 2012. – Т.2. – С.561–562; Adadourow V. La création d'un mythe ukrainien sur Napoléon dans les travaux d'Elie Borschak et le fonctionnement de ce mythe dans le discours historique en Ukraine // *Attentes et sens autour de présence du mythe de Napoléon aujourd'hui / Sous la direction de J.-D.Poli, préface de J.Tulard*. – Ajaccio, 2012. – P.89–96.

²² Див.: Гіrcь К. «Насичений» опис: У пошуках інтерпретативної теорії культури // *Його ж*. Інтерпретація культур: Вибрані есе / Пер. з англ. Н.Комарова. – К., 2001. – С.9–42.

надходила ззовні, з іспанським способом, та виявити між ними чимало паралелей²³. На мою думку, історію земель і народів, соціальних груп і діячів Речі Посполитої слід розглядати у широкому загальноєвропейському поясі царин традиційної культури (Словаччина, Румунія, Хорватія, Іспанія, Ірландія), які контрастували із зонами прискореної модернізації, такими, як Франція, Великобританія, Нідерланди.

Примітно, що ситуація спільного ідейного наснаження річпосполитського простору відчувалася навіть через десятиліття після поділів самої Речі Посполитої саме завдяки інерційному впливу процесів виробленої в попередній період соціокультурної традиції понадетнічного рівня. Не так давно виповнилося 200 років польського повстання 1809 р., яке ознаменувалося встановленням тимчасового протекторату Наполеона в Галичині. Досвід активної участі у цій події і передчуття відновлення єдиного річпосполитського простору внаслідок походу імператора французів у Росію спонукав колишнього секретаря Перемишльського повітового управління «Тимчасового уряду обох Галицій» греко-католика за віровизнанням і русина за етносом Д.Зубрицького написати польською мовою фоліант у 208 рукописних аркушів під назвою «Історія Французької революції від 1789 до 1811 рр.». Політичний вибір Д.Зубрицького був відповідним його тодішньому соціокультурному пріоритетові річпосполитського шляхтича і був суперечний виборові уніатського митрополита Антонія (Ангеловича), який, висловлюючи інтереси свого стану, навпаки, засвідчив палкий австрійський патріотизм. Іншим наслідком річпосполитсько-шляхетської ідентифікації Д.Зубрицького було те, що він за кілька десятиліть до того, як вклав першу цеглину в будівлю етнонаціональної історії русинів, став у письменстві свого народу фундаментом вивчення всесвітньої історії. Ця множинність у самоідентифікуванні людини, яка на світанку XIX ст. через свій інтерес до політичної культури сучасного Заходу відчувала себе європейцем у більшій мірі, ніж сучасні українознавці – інтерпретатори його життєвого шляху і творчої спадщини, стала однією з тем мого зацікавлення феноменом ідентичностей неетнічного характеру серед представників руської спільноти²⁴. Шлях Д.Зубрицького до опікування минулим свого етносу мав кілька альтернатив, відтак пройшов принаймні через один фундаментальний злам розвитку. Він аж ніяк не був прямою лінією, як сьогодні прийнято зображати процес українського національного відродження. «Уявлення про історичний рух як лінійну тяглисть є помилковим і наївним», – писав ще у середині минулого століття знаний краківський історіософ Ф.Конечний, наголошуючи, що «в дійсності лінія буває не лише розірваною, але може навіть змінити напрямок»²⁵. Для пояснення

²³ Ададуrow В. Пришестя Наполеона, або есе про конфлікт релігійних світоглядів у Центрально-Східній Європі на початку XIX ст. // Наукові записки Українського католицького університету: Серія «Історія». – Ч.1. – Л., 2010. – С.65–81; Ададуrow В.В. Пришествие Наполеона, или эссе о конфликте религиозных мировоззрений в Восточной Европе в начале XIX в. // Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография. – Вып.10. – Москва, 2012. – С.39–56.

²⁴ Ададуrow В., Рожик М. «Хроніка Французької революції» Дениса Зубрицького як історичне джерело наполеонівської епохи // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.231. – Л., 1996. – С.495–506.

²⁵ Цит. за: Skoczynski J. Konieczny: Teoria cywilizacji. – Warszawa, 2003. – С.68.

процесів пошуків ідентичності у середовищах інтелігенції у другій третині XIX ст. більше пасує не метафоричний образ висхідної лінії, а метафора броунівського, хаотичного руху, який нагадував хитання в різні сторони, а зовсім не лінійний паркур. «Неперервність історії не можна відобразити у вигляді нудної, одноманітної схеми лінійного руху, навіть тоді, коли спостерігається поступовий рух», – відзначав А.Дж.Тойнбі. «Навпаки, – наголошував він, – категорія “неперервність” має значення символічного образу, метафори, до якого ми зводимо контури реального, багатоманітного життя»²⁶.

Не ангажуючись глибше в дискусію про вади лінійної схеми української історії, як в її народницькій, так і державницькій версіях, торкнувся лише зазначеної ними проблеми існування великих кордонів етнокультурної самосвідомості. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. одна з цих перервностей проявилася у виразній апатії практично всіх соціальних груп до автохтонних форм державної організації та в появі усталених імперських ідентичностей як у складі Австрії, так і Росії. Це був час, коли нащадки козацької старшини, обіймаючи найвищі посади в ієрархії Російської імперії, вершили долі Європи. Не секрет, що ці процеси корелювалися з динамічними показниками демографічного, економічного й освітянського розвитку етноорганізмів у складі імперських спільнот, аналогів яким не знаходимо не тільки в попередніх століттях, але й у нинішню епоху. Уваги заслуговує наступний нюанс: оповіді про імперські періоди у сучасній українській історіографії мають в основному негативний емоційний характер, хоч парадокс полягає в тому, що такі й подібні оцінки подаються в добу занепаду міжнародного авторитету України й відчутного цивілізаційного відставання, позначеного глибоким економічним, соціальним і демографічним регресом, деградацією морального авторитету владних інституцій і дискурсивних систем легітимізації суспільного порядку.

До нечисленних прикладів дослідження імперських ідентичностей в українській історіографії належать мої (документовані матеріалами з європейських архівів) розвідки про політичний світогляд першого греко-католицького митрополита галицького Антонія (Ангеловича)²⁷ та соціополітичні розлами у середовищі шляхти на прихильників і ворогів Наполеона, які були тотожними цивілізаційному вибору між західноєвропейською модернізацією та східноєвропейським традиціоналізмом²⁸. Згаданим персонажам були властиві множинності ідентичностей, їх багаторівневі будівлі, в яких етнічна ідентичність займала заледве п'ятирядне місце (після станової, релігійної, державної та

²⁶ Цит. за: *Иконникова С.Н.* История культурологических теорий. – Санкт-Петербург, 2008. – С.265.

²⁷ *Ададуров В.* Світ політичних поглядів Антонія Ангеловича: Документи до вивчення феномену імперської ідентичності серед духовенства Галичини наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // Наукові записки Українського католицького університету: Серія «Історія». – Вип.1. – Л., 2010. – С.297–334.

²⁸ *Ададуров В.* Між шляхтою та селянством: Ставлення Наполеона до кріпосного права у західних губерніях Російської імперії під час війни 1812 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.255. – Л., 2008. – С.258–275; *Ададуров В.В.* Между шляхтой и крестьянством: Отношение французских государственных и военных деятелей к крестьянскому вопросу в западных губерниях России во время войны 1812 года // Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография. – Вып.9. – Москва, 2010. – С.118–139.

крайової). Незводимість цих ідентичностей до будь-яких чітких ліній життєвої стратегії (у тому числі й етнічних чи релігійних) показують останні розвідки про П.-Г.Орлика²⁹ та ставлення малоросійського дворянства до наполеонівської Франції³⁰. Побудовані на критичному переосмисленні української історіографії шляхом конфронтації її аргументів зі свідченнями зарубіжних архівів, вони спростовують доводи адептів державницької концепції І.Борщака, Д.Донцова, О.Оглоблина, Н.Полонської-Василенко про героїв української історії, змістом життя яких буцімто була боротьба за національну державу. Ці аргументи нерідко ґрунтувалися на фальсифікації історичних джерел, зміст яких або сильно видозмінювався, або взагалі спотворювався. Сучасна епоха вперше відкриває українським науковцям доступ до західних архівів, монопольне й вибіркове трактування яких досі було привілеєм небагатьох патріотів-емігрантів. Відтак розпочинається такий необхідний процес наукової верифікації еміграційної історіографії шляхом перевірки за європейськими архівними документами її фактичного вмісту та висновків. Моя посильна лепта у цей процес полягає не лише у викритті сконструйованого І.Борщаком та залюбки цитованого в нашій історіографії квазіфакту обіцянки відновити Запорозьку Січ, яку нібито дав задунайським козакам від імені Наполеона французький посол при Оттоманській Порті Г.Себаст'яні³¹, але й деконструкції створеного тим самим І.Борщаком образу П.-Г.Орлика як невтомного борця за українську державність³². Через тексти і документи молодшого Орлика, що зберігаються в Архіві міністерства закордонних та європейських справ Франції, Архіві історичної служби сухопутних військ Франції, а також у Національному архіві Франції «червоною ниткою» проходить його антиросійський, але водночас виразно річпосполитський і станово-шляхетський патріотизм, цілком замовчуваний або сфальсифікований І.Борщаком на користь вигаданого ним образу українського козака, слова й дії котрого напрочуд нагадують учинки самого історика – учасника революції 1917–1920 рр.³³ Такою ж виразною є відсутність етнопатріотичних конотацій у дискурсах і поведінці архієпископа Варлаама (Шипацького),

²⁹ Моя доповідь «Конструювання Ільком Борщаком міфологічного образу історії України XVII–XIX ст.», виголошена на міжнародній конференції «Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи» (Мюнхен, 1–3 липня 2012 р.), цьогоріч буде опублікована у збірнику матеріалів цього форуму.

³⁰ *Ададуров В.В.* Запорозький козак Твердовський проти Наполеона: Відображення вірогідних настроїв малоросійського дворянства в україномовному памфлеті 1807 р. з Національного архіву Франції // *Український історичний журнал*. – 2012. – №5. – С.177–186.

³¹ *Ададуров В.* «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.42–44.

³² *Борщак І.* Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV (1702–1759). – Л., 1932. – 208 с.

³³ Необхідність перевірки тверджень української державницької історіографії через зіставлення цитованих свідчень з оригінальними документами була визнана учасниками мюнхенської конференції «Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи» за результатами моєї доповіді про фальсифікацію І.Борщаком документальних свідчень щодо діяльності П.-Г.Орлика. Тоді ж на запитання Ф.Сисина про ймовірність існування таких спотворень у працях інших дослідників я вказав на потребу верифікувати студії Т.Мацькова, оскільки встановив за місцями відправлення дипломатичної кореспонденції французького посла Ж.-К.Балюза неправдивість твердження українського історика про візит дипломата до Батурина й зустріч з І.Мазепою. Опублікований Т.Мацьковим лист Ж.-К.Балюза 1704 р. є, імовірно, історіографічним фальсифікатом (див. також дискусію з цього приводу на форумі «Мілітарна історія України» [Електронний ресурс]: <http://forum.milua.org/viewtopic.php?f=7&t=12995>).

дворян І.Котляревського, В.Капніста, Я.Мочуговського, В.Лукашевича, піднесених державницькою школою до рангу українських автономістів. Вільне функціонування та навіть популярність у російському загальноімперському літературному контексті доби рококо та романтизму української мови, якою укладалися не лише «Енеїда», але й вірнопіддані оди, контрастує зі звично акцентованим у нашій історіографії переслідуванням українського слова в пізнішу епоху. Тож наголошення лише на негативних сторонах перебування у складі імперій виразно збіднює картину вітчизняної історії як важливого елемента широкого культурного простору Східної Європи.

За моїм переконанням, інтегрувати українську минувшину в позаетнічні контексти неможливо без її виведення з тих «фортечно-оборонних мурів», в які її завела лінійна (або «звичайна») схема, утілена у синтезі М.Грушевського. Сьогодні ця, колись корисна й необхідна для українства схема, стала парадигмою відгородження від світу, оманливого самонавіювання, самозаспокоєння, яка під гаслом плекання етнокультурної традиції прикриває дедалі більше відставання історичних знань від світового тренду, в якому відмінності (расові, національні, релігійні) стають чимраз менш акцентованими. Вона перешкоджає тому, щоб про нашу країну знали більше, а не запитували в Парижі чи Брюсселі, де вона розташована та яке має відношення до Європи. Із цієї перспективи слід досліджувати не історію українського етносу «очима чужинців»³⁴, не історію ставлення великих осіб до українського питання з метою рекламування таким чином України як політичної реальності³⁵, а історію інтертекстуального обміну у широкому сенсі цього поняття. Не задовольняючись вивченням участі конкретних осіб чи соціальних груп у подіях загальноєвропейського значення (наприклад, козаків і православних шляхтичів у битві під Віднем 1683 р.), інтертекстуальний погляд виходить поза межі вже звичного ракурсу «внеску українців» у щось. Охоплюючи царини циркулювання ідейних, політичних, релігійних, економічних, мистецьких, музичних субстанцій, такий погляд історика прагне до відчитування семіотики спільності та відмінності в культурному полі, якомога ширший засяг якого дозволяє чіткіше розрізняти унікальний характер окремих його секторів (таким полем є й універсальна для християнського світу ідея священної війни супроти османської загрози, яка запалювала одним релігійним натхненням серця християн від Іспанії до Речі Посполитої, опановувала думки та керувала їхніми військовими й дипломатичними стратегіями, невід'ємною та важливою частиною яких ставали таким чином і землі, що лежали на схід від Дунаю, Дністра, Пруту).

Великі війни були одним із механізмів формування спільного культурного досвіду європейців, часом позитивного, часом негативного, утім у жодному разі не обмежуваного суто етнічними рамками. Таке значення мала й війна 1809 р. – одна з двох наполеонівських воєн, які ввели частину теренів

³⁴ Січинський В. Чужинці про Україну. – 2-ге вид. – Л., 1938. – 210 с.; Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. – К., 1998. – 578 с.

³⁵ Борицак І. Наполеон і Україна. – Л., 1937. – 127 с.; Томашівський С. Бісмарк і Україна // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – Ч.5–6, 8, 12; Швагуляк М. Бісмарк і українське питання // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Вип.39/40. – Л., 2005. – С.277–299.

нинішньої України в коло тодішньої європейської кон'юнктури³⁶. На початку XIX ст. територія, яка нині належить до складу нашої країни, була інтегрована в європейську сферу впливів значно більшою мірою, ніж це спроможна відобразити історична схема М.Грушевського. У цей час на Заході політиками, комерсантами, дипломатами, науковцями, письменниками, митцями, військовими створюються ментальні мапи різних регіонів сучасної України, які підкреслюють етнокультурне багатоманіття цього простору. Як один із прикладів творення такого незводимого у своїй сумі до окремих етнокультур простору назвемо ментальну мапу Київської унійної єпархії, яку маємо намір реконструювати на основі документів Таємного архіву Ватикану. Контурами цієї спільності були не лише українське Правобережжя і Галичина, але й частина Литви та Білорусія³⁷. Примітно, що згадана просторова інтеграція відбувалася не лише за допомогою створеного у дискурсі Заходу концепту «Східна Європа», але й зустрічного руху східного світу на Захід, причому не лише тієї цивілізаційної інкультурації, яка мала місце в австрійській монархії (дослідження І.Вушко, І.Жалоби³⁸), але й Росії, де відбулася швидка інтеграція в європейський економічний обмін через нарощування високопродуктивного сільськогосподарського виробництва і чорноморську торгівлю, що зробило відомими бренди Одеси³⁹ та Бродів (проблеми формування останнього осередку частково торкнувся австрійський історик Б.Кузмані⁴⁰).

Практично незатребуваний українськими істориками унікальний пласт свідчень французьких, англійських, іспанських та інших торговельних консулів у Північному Причорномор'ї, який зберігається в європейських архівах, може стати підосновою нового вектора в дослідженні української історії, який якісно відрізнятиметься від дотихчасового борсання в тенетах фрагментарних свідчень місцевого значення. Докладні щорічні статистичні таблиці експорту з причорноморських портів, які містяться в дипломатичному листуванні консулів, дозволяють виміряти обсяги української економічної присутності в Європі в точних цифрах, подібно до того, як свого часу П. і Г. Шоню дослідили могутність Іспанії XVI ст. за допомогою вивчення

³⁶ Другою була війна 1812 р. Сьогодні з боку окремих політичних діячів праворадикального спрямування можна почути думки про відсутність потреби вивчати цю війну, яка здійснювалася в інтересах великих імперій і буцімто нічого не дала українцям у плані державного будівництва. Чи не найкращим спростуванням такого обмеженого рамками етноісторії погляду є небачений із часів Б.Хмельницького сплеск інтелектуального інтересу з боку політичних, наукових і літературних кіл Заходу до земель та народів, які замешкували тоді територію від Карпат аж до степів Приазов'я.

³⁷ Ця тема стане основою моєї доповіді на запланованій цьогоріч в Українському католицькому університеті міжнародній конференції «Галицька митрополія».

³⁸ *Vushko I. Enlightened absolutism, imperial bureaucracy and provincial society: The Austrian project to transform Galicia, 1772–1815.* – UMI dissertation publishing, 2011; *Жалоба І.В.* Інфраструктурна політика австрійського уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х рр. XIX ст. – Чернівці, 2004.

³⁹ *Ададуров В.* Економічні інтереси на службі великої політики: Проекти та спроби французького проникнення на південні ринки Російської імперії (1800–1812 роки) // Україна модерна. – Ч.10. – К.; Л., 2006. – С.21–37.

⁴⁰ *Kuzmany B.* Die Stadt Brody im langen 19. Jahrhundert – Eine Misserfolgsgeschichte?: Dissertation Dr. Ph. – Wien, 2008 [Електронний ресурс]: <http://othes.univie.ac.at/2604/>

портових записів її найпотужнішого порту – Севільї⁴¹. Так само неоціненним може стати глибоке вивчення фондів іноземних дипломатів у Росії, Австрії, Польщі. Наведу лише один приклад значення таких документів щодо української історії в контексті загальноєвропейського економічного тренду. Швидкий прогрес цукрової промисловості у правобережних і лівобережних губерніях став наслідком приєднання Росії в 1807 р. до континентальної блокади та припинення ввозу цукру з англійських колоній. Своєю чергою, соціокультурний феномен надмірного споживання спиртних напоїв в українському селі був обумовлений закриттям англійських ринків для російського експорту спирту і його переорієнтації на внутрішнього споживача, відтак істотне здешевлення алкоголю. Цю тенденцію характеризують донесення посла в Росії А.-О.Коленкура⁴². Іноземні архіви також надають ключі для осмислення ролі Криму як точки зіткнення геополітичних дискурсів наймогутніших держав світу у середині XIX ст., України як сфери розширення на схід інтересів Німецької імперії та країн Антанти в 1918–1919 рр. тощо.

Відтак важливо розглядати ті чи інші явища української історії як невід'ємну частину загальноєвропейських процесів, не як відблиск, а зумовлену специфікою того чи іншого регіону адаптацію універсального явища, особливість якого обумовлюється як дією географічних, біологічних, історичних факторів локального характеру, так і неоднозначним досвідом культурних обмінів понадрегіонального характеру⁴³. Наприклад для того, щоб дослідити інтегральний націоналізм, необхідно зруйнувати доволі міцну в нашій історичній свідомості тезу про особливий характер українського різновиду цього явища: зламавши схему поквартирного розгляду, побачити весь багатоквартирний будинок як цілість, з усіма комунікаціями, єдиною системою енерго- та водопостачання, каналізацією, що мовою істориків означає визначення шляхів обміну ідеями, цінностями, досвідами. Безперечно, що такий перехід від модерного до постмодерного конструювання історичної оповіді, який в архітектурному вимірі тотожний стилістиці знаменитого «вивернутого» будинку архітектора Ле Корбюзьє, потребує інтердисциплінарного суміщення дослідницьких компетенцій (філологічних, соціологічних, політологічних, філософських), які спрямовані на глибоке осмислення феномену європейського масштабу. Таке осмислення неможливе без вивчення інтелектуальних архівів, що містять у тому числі думки одних представників загальноєвропейського явища про інших його adeptів. Звичайно, «шлях через Берлін і Рим» не є найлегшим і найкоротшим, але така дедукція буде значно певнішим ґрунтом, ніж довіра українського історика до українських же наративних джерел, автори яких були зацікавлені у збільшенні ілюзії щодо оригінальності своєї позиції. Незамінною при такому підході стає соціологічна концепція Р.Коллінза, яка робить акцент на створенні т.зв. «мап мережевого

⁴¹ Див.: Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуrow В. Французька історіографія XX ст. – С.7.

⁴² Archives Nationales (Paris). – 95 AP [Caulaincourt]. – Carton 7.

⁴³ Див. один із прикладів такого підходу щодо української версії барокової культури, який було запропоновано представницею європейського історичного середовища: Беркофф Дж. Чи існує канон українського літературного бароко? / Пер. О.Федірко // Український гуманітарний огляд. – Вип.16/17. – К., 2012. – С.9–54.

обміну» філософськими ідеями шляхом визначення особистих та опосередкованих контактів між мислителями різних етнокультурних і цивілізаційних традицій⁴⁴. Як історик я бачу перспективу в розширенні застосування цієї концепції на сфери ідейних обмінів між політичними, економічними, мистецькими тощо середовищами у загальноєвропейському масштабі.

Історик має звертатися до побудови ширших типологічних моделей досліджуваних явищ, аж до таких мегаструктур як готика, рококо, сецесія, функціоналізм, націоналізм, романтизм, лібералізм, консерватизм, соціалізм, шляхетство, духівництво, конфесіоналізація, колонізація й т.д. для того, щоб перестати грати роль «виразника» т.зв. «партійних» (етнонаціональних, державницьких, конфесійних тощо) інтересів і зайняти позицію безсторонності, неупередженості, яка невіддільна від вимоги науковості. Такий підхід дозволить доволі ефективно долати вузькі, лінійні за своїм характером, вертикальні схеми, замінивши їх широкими моделями горизонтального характеру. Із цією зміною втратить сенс запозичене з архаїчних парадигм зонування історичних досліджень на всесвітню й національну історії. У такій системі координат є сенс створити замість кафедр зарубіжної історії й історії України міждисциплінарні кафедри бароко, Просвітництва, романтизму, націоналізму тощо, які об'єднують дослідницький потенціал істориків, мовознавців, мистецтвознавців, філософів і сприятимуть наданню по-справжньому гуманітарної за своїм характером освіти класичного університетського взірця⁴⁵. Хоч би якою незвичною на перший погляд не виглядала ця інновація, лише вона спроможна найбільш адекватним чином відобразити те, що між русином, поляком, угорцем, французом та іспанцем XVII ст. було більше спільного, ніж залишається між сучасним українцем і його пращуром із тієї далекої доби.

Конкретним шляхом до такої наукової взаємодії можуть стати міжнародні проекти за участі вітчизняних і зарубіжних науковців (наприклад, у таких європейських країнах, як Бельгія та Нідерланди, публікації міжнародних наукових колективів становлять до третини всіх видань на історичну тематику, причому більшість із них присвячено дослідженню різноманітних аспектів соціальної культури), національні наукові програми за участі українознавців і всесвітників, а також інтердисциплінарні семінари, конференції та публікації, під час яких здійснюватимуться конфронтація й наступне узгодження позицій. При цьому жодна частина широкого історичного панно не має бути пріоритетнішою за інші, відтак вимальовувати те, що позбавлено істотного значення в етнокультурній системі історичних координат слід не як туманне тло, а так само чітко, як й обличчя головного персонажу. Європеїзація історичного мислення також вимагає від дослідника певного самозусилля щодо поборення ментальної установки бачити своє винятково

⁴⁴ Collins R. The sociology of philosophies: A global theory of intellectual change. – Harvard, 1998. – 1100 p.

⁴⁵ Уперше логіку такого повороту обґрунтував 1936 р. американський філософ і лінгвіст А.Лавджой у праці «Великий ланцюг буття», маючи на меті оптимізацію дослідження інтелектуальної історії. Утім, я вважаю, що ця схема може бути адаптована для загалу історичних явищ.

у світлі, а чуже – у тіні. Написані іноземцями історії земель, які належать нині до складу України (серед найвідоміших, крім уже згаданих досліджень Д.Бовуа та Б.Кузмані, назвемо праці А.Каппелера⁴⁶, Вл.Серчика⁴⁷, Л.Вулфа⁴⁸), хоч і містять чимало фактичних похибок і недомовок, можуть навчити українських істориків культурі толерантного ставлення до бачень «зі сторони». Ця зміна також вимагає рішучої відмови від одягання наукових дискусій у добряче підлатані шати ображеної національної гордості, а звернення до таких аксесуарів європейського наукового діалогу, як зіставлення документальних свідчень і вироблення пояснювальних схем, котрі здатні охопити й узгодити у собі всі суперечності, що переважно є результатом вузької лінійності погляду істориків. Г.Гаусманн, говорячи про потребу вивести українську історіографію на європейський рівень, охарактеризував його на прикладі німецької історичної науки, для якої «важливе знайомство з іншою постановкою проблем і традиціями з метою критичної перевірки власних позицій, вироблення толерантного підходу до інших культур»⁴⁹. Відтак дослідникові важливо виходити не зі схеми чи концепції історії, заданої його належністю до тієї чи іншої етнокультури, а робити висновки лише після осмислення всієї багатоманітності джерел, у тому числі народжених у надрах інших етнокультурних і державних традицій. Як у реальному світі наше око розрізняє складну гру світлотіней, так само історик має розрізняти неоднозначності та нюанси, які містять джерела. Ідеться не лише про вітчизняні, але й зарубіжні документальні пласти, де сконцентровано значну частину (якщо не половину) всіх свідчень про історичні процеси, котрі відбувалися колись на території, що належить нині Україні. Це звернення важливе для всіх епох, а надто для тих, які передували виникненню української національної ідеї. Виявити ці свідчення, опрацювати їх і ввести в науковий обіг, пробудити до них інтерес на рівні масової свідомості, – завдання українських істориків на найближчі десятиліття.

Такий підхід відкриє широке поле для компаративного аналізу згідно з його головними принципами, сформульованими М.Блоком:

«Паралельно вивчати суспільства, розташовані водночас по сусідству й в одному часовому відрізку, які безкінечно взаємно впливають одні на одних, через близькість і синхронність підпорядковані у своєму розвитку дії тих самих великих причин і, щонайменше, мають спільне походження»⁵⁰.

⁴⁶ *Kappeler A.* Росія як поліетнічна імперія / Пер. з нім. Х.Назаркевич. – Л., 2005. – 360 с.; *Його ж.* Мала історія України / Пер. з нім. О.Блащук. – К., 2007. – 264 с.; *Die Galizische Grenze 1772–1867: Kommunikation oder Isolation?* / Hrsg. C.Augustynowicz, A.Kappeler. – Berlin, 2007. – 245 s.

⁴⁷ *Serczyk W.A.* Historia Ukrainy. – 4 wyd. – Wrocław, 2009. – 443 s.

⁴⁸ *Вулф Л.* Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / Пер. з англ. С.Біленький, Т.Цимбал. – К., 2009. – 591 с.; *Wolff L.* The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. – Stanford, Calif. – 2010. – 486 p.

⁴⁹ *Стельмах С., Хаусманн Г.* Українська історіографія в міжнародному порівнянні (спільний українсько-німецький проект) // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип.1. – К., 2002. – С.245–247.

⁵⁰ *Bloch M.* Pour une histoire comparée des sociétés européennes // *Idem.* Mélanges historiques. – Paris, 1963. – Т.1. – P.19.

Порівнюючи побачені під час поїздок Австрією дерев'яні скульптури сакрального характеру доби рококо з мистецькими творами Й.Г.Пінзеля, я дивуюся, чому українські історики досі не ввели дослідження творчості цього скульптора у ширший богемсько-віденський контекст, продовжуючи наголошувати на загадковій унікальності митця?! Такі містичні пояснення уможливорює лише етносхема української історії, безпорадна перед вторгненням у неї значущого факту з-поза неї самої. Одним із небагатьох прикладів успішного витлумачення в українській історіографії структурного явища в понад-етнічному вимірі є схема київського християнства, яка охоплює території нинішніх України, Молдавії, Білорусії, Литви. Її автор І.Скочиляс прагне до осмислення справжніх масштабів явища, не виривання їх із корінням з історичних контекстів, а дослідження всіх їх сегментів, що нині стали національно «приватизованими». Водночас дослідник україноуважний до періодів великих зламів, що трансформують часто під впливом зовнішнього світу сутність церковної структури у часі довгого тривання (наприклад, процес латинізації еклезіальних практик): хоч застосовувані терміни та самоназви історичних феноменів видаються тяглими, проте висвітлюється якісна трансформація їхнього змісту⁵¹.

Так само важливу в історії галицьких русинів подію, якою була ерекція в Галичині унійної митрополії, неможливо зрозуміти лише з погляду місцевої греко-католицької ієрархії, оскільки йдеться про явище та супутні йому процеси, що виходять далеко поза межі етнічного розселення русинів. Розглядаючи цю подію у традиційний для народницької історіографії спосіб, українські історики досі вбачали в утвердженні митрополичого престолу у Львові результат внутрішньої етнокультурної пасіонарності, трактуючи його як відновлення перерваної за несприятливих умов традиції⁵². Але як показало моє дослідження листування австрійського уряду й римської курії, піднесення галицького митрополичого престолу було еклезіальною новацією, обумовленою насамперед станом справ у самій Австрії та римо-католицькій церкві. Рішення про створення Галицької митрополії і його наступне підтвердження стало наслідком порушення традиційного геополітичного балансу в Європі, спричиненого як поділами Речі Посполитої, так і експансією Французької революції, а сама конкретна згода папи Пія VII від 12 лютого 1808 р. – безпосереднім наслідком зайняття Риму французами, що відбулося 2 лютого того ж року, і наміру римського понтифіка заручитися підтримкою Австрії⁵³.

Дослідження подій і явищ української історії в європейському контексті підриває святу віру істориків в етнічний субстрат як джерело всіх інституційних процесів, що мали вплив на розвиток національної свідомості.

⁵¹ Див.: *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: Організаційна структура та правовий статус. – Л., 2010. – 831 с.

⁵² Див.: *Паславський І.* Вступні зауваги // Галицька митрополія 1303–1807–2007: Ст. і мат. – Л., 2008. – С.4.

⁵³ Див. докл.: *Ададуrow В.* Деконструкція історіографічного канону щодо фундації Галицької митрополії (на основі документів Державної канцелярії Австрійської імперії) // Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування... – С.V–LVIII.

Архіви Варшави та Вроцлава, Відня й Ватикану, Парижа та Берліна виопуклюють роль «сильних світу цього» і чужоземних еліт, які виявляються не винятково визискувачами, але й промоторами розвитку етнічного субстрату. Наприклад, рішення цісаря Франца І про ерекцію уніатської митрополії в Галичині було одним із цілої низки заходів рівноцінного масштабу з метою консолідації імперії Габсбургів шляхом приведення меж церковних провінцій у ревіндикованих землях до державних кордонів, підпорядкування церковних структур і кліру державі з метою нагляду за конфесіями. Воно не мало характеру якихось особливих милостей для уніатів, але внаслідок особливих конфігурацій у системі релігійних відносин у Галичині, де досі у привілейованому становищі перебувала латинська конфесія, набуло для католиків східного обряду характеру вирівнювання можливостей. Відтак дослідження цих змін неможливе без аналізу зарубіжних архівів і порівняльного студіювання церковної політики Габсбургів як у масштабах імперії, так і в Галичині, виходу поза рамки дискурсу провінційності та міряння всього користю чи не користю для існування етносу. Кожна зміна у становищі греко-католицької церкви має ретельно зіставлятися з ситуацією римо-католицької, ба навіть вірменської та лютеранської церков. Тільки таким чином може бути повною мірою з'ясовано роль «нашого» у загальному історичному процесі. Ця модель має шанс стати незамінною не лише в релігійних, але й урбаністичних, ґендерних, економічних дослідженнях, без неї годі уявити пристосування до вимог сучасної європейської історіографії популярних сьогодні студій щодо конструювання української національної свідомості та діяльності українофільських течій у Галичині, історія яких має розглядатися не в ізоляції, а у синхронії з москвофільським, польським, єврейським рухами. Потреба спільної (для початку – українсько-польської) синтези про досвід спільного минулого відчувається все більшою мірою відтоді, як її передумови створило унікальне багатотомне видання «Львів: Місто – суспільство – культура» за редакцією М.Мудрого. Однак для того, щоб зробити другий крок назустріч один одному, українським і польським науковцям слід стати на шлях звільнення від ідеологічних і ментальних, а також моральних кайданів національних схем історії.

Представлений у моїх дослідженнях погляд на минуле є історією не етнокультурних «розлучень», а «шлюбів» цивілізаційного характеру. Цей погляд спирається на авторську, апробовану у працях і розвідках різного часу, *теорію вписування* української історії у ширший контекст. Як показують дані соціологічних опитувань, більшість наших співвітчизників усвідомлюють шкоду самозамкненості й бажають інтегруватися: 48% – в Європейський, 40% – у Митний союзи. Українська історія, так само як і Україна, очікує вписування в позаетнічний контекст. Виходячи з мого особистого життєвого досвіду, вважаю, що головний вектор такого вписування має бути європейським. Тільки таким чином вітчизняна історія має шанс уподібнитися сучасній ліберальній і толерантній, із чіткими, але доволі прозорими внутрішніми кордонами Європи. Утім, я не виключаю можливості, що для когось іншого вектор вписування української історії у ширші контексти може бути

протилежним. У будь-якому разі це має бути не банальне розчинення «свого» у «чужому», але вихід на нові причинно-наслідкові зв'язки, масштаби, рівні пояснень, а у широкому сенсі – плекання ідентичності «нашого» через зіставлення з «іншим».

The essay presents the fundamental aspects of the author's concept of how Ukrainian history can be inscribed into the European context. From a theoretical point of view, this concept aims to overcome the linearity and narrowness of ethnocultural and state-oriented meta-narratives. The author, in contrast, argues for a horizontal model that stresses common rather than distinctive civilizational features. This textual model is based on a multi-level comparative analysis of processes and phenomena within the pan-European historical landscape as well as on the identification of networks of cultural, conceptual and economic exchanges and interactions. It focuses on explicating the Ukrainian specifics of such pan-European phenomena as Reformation, Baroque, Enlightenment, Romanticism, Nationalism etc. The inscribing approach stresses an organic complementarity of documentary evidence that emerged within different ethnic and political traditions. It seeks to determine a hierarchy of identities of historical actors, to research in the Ukrainian history its great boundaries of discontinuity, and to trace the processes of Ukraine's inculturation into wider communities of the European scale.

Keywords: inscribing, the theory, meta-narrative, linearity, horizontal model, comparative analysis, identity, continuity, discontinuity, networks of exchanges, inculturation, civilization.

